

Είσαγωγή

Πολλές απόπειρες έχουν γίνει, από συγγραφείς που έγραψαν για τήν τέχνη και τήν ποίηση, να όριστεί τό ώραϊον μέ όρους άφηρημένους και γενικούς, να βρεθει για τό κάλλος ένας καθολικός τύπος. Ἡ άξία αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν έγκειται στό ότι παρεμπιπτόντως διατυπώθηκαν συχνά πολλές ένδιαφέρουσες και όξυδερκεῖς παρατηρήσεις. Οί αναλύσεις αυτές λίγο μάς βοηθοῦν να άπολαύσουμε τά καλά καλλιτεχνικά και ποιητικά έργα, να διακρίνουμε σε αὐτά τά στοιχεῖα που υπερέχουν από εκείνα που υπολείπονται, ή να χρησιμοποιοῦμε τίς λέξεις ώραϊο, υπέροχο, τέχνη, ποίηση, μέ άκριβέστερο περιεχόμενο. Τό κάλλος, όπως και κάθε άλλη ποιότητα που προσφέρεται στην ανθρώπινη έμπειρία, είναι σχετικό· και όσο πιό άφηρημένα όρίζεται τόσο ό όρισμός του είναι άνώφελος και άνευ νοήματος. Νά όρίσει τό ώραϊον, όχι μέ τούς πλέον άφηρημένους αλλά μέ τούς πλέον συγκεκριμένους όρους, να βρει όχι τόν καθολικό του τύπο αλλά τόν τύπο που εκφράζει μέ τή μεγαλύτερη δυνατή έπάρκεια αὐτήν ή εκείνη τήν ιδιαίτερη έκφασή του, αὐτός είναι ό στόχος του γνήσιου μελετητή τής αισθητικῆς.

Όρθά έχει ειπωθει ότι στόχος κάθε γνήσιας κριτικῆς είναι «να δεις τό αντικείμενο όπως πράγματι είναι καθεαυτό»· και στην αισθητική κριτική τό πρώτο βήμα για να δεις τό αντικείμενο όπως πράγματι είναι καθεαυτό είναι να γνωρίσεις τή δική σου έντύπωση όπως πράγματι είναι, να τή διακρίνεις, να τή συνειδητοποιήσεις σαφῶς. Τά αντικείμενα μέ τά όποια ασχολείται ή αισθητική κριτική –ή μουσική, ή ποίηση, οι καλλιτε-

χνικές και ολοκληρωμένες μορφές της ανθρώπινης ζωής— δεξιώνονται πολλές δυνάμεις, διαθέτουν, όπως τά προϊόντα της φύσης, πολλές ἀρετές ή ποιότητες. Τί είναι για μένα αυτό τό τραγούδι ή αυτή ή εικόνα, αυτή ή γοητευτική προσωπικότητα πού εμφανίζεται στή ζωή ή σέ ένα βιβλίο; Τί ἀποτέλεσμα ἔχει ἐπάνω μου; Μέ εὐχαριστεῖ; — καί ἂν ναι, τί εἶδους εὐχαρίστηση μου προσφέρει καί τί βαθμοῦ; Ἡ δική μου φύση μεταβλήθηκε μέ τήν παρουσία του καί τήν ἐπιρροή του; Οἱ ἀπαντήσεις σέ αὐτά τά ἐρωτήματα εἶναι τά θεμελιακά δεδομένα μέ τά ὅποια πρέπει νά ἀσχολεῖται ὁ αἰσθητικός κριτικός· καί, ὅπως στή μελέτη τοῦ φωτός, τῆς ἠθικῆς, τῶν ἀριθμῶν, πρέπει νά τά ἀντιληφθεῖς σέ βάθος αὐτά τά πρωταρχικά δεδομένα, εἰδάλως μὴν ἀσχολεῖσαι. Καί αὐτός πού βιώνει ἔντονα αὐτές τίς ἐντυπώσεις καί προχωρεῖ κατευθείαν στή διάκριση καί στήν ἀνάλυσή τους, δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἀσχολεῖται μέ τό ἀφηρημένο ἐρώτημα τί εἶναι τό ὠραῖον καθ᾽αυτοῦ ἢ ποία ἡ σχέση του μέ τήν ἀλήθεια ἢ τήν ἐμπειρία — αὐτά εἶναι μεταφυσικά ἐρωτήματα, ἀνώφελα ὅπως ὅλοι οἱ μεταφυσικοί προβληματισμοί. Μπορεῖ νά τά ἀγνοήσει κανείς, καθόσον πρόκειται γιά ἐρωτήματα τά ὅποια τοῦ εἶναι ἀδιάφορα, εἴτε μπορεῖ νά ἀπαντήσει σέ αὐτά εἴτε ὄχι.

Ἐπίσης αἰσθητικός κριτικός, λοιπόν, θεωρεῖ ὅλα τά ἀντικείμενα μέ τά ὅποια ἀσχολεῖται, ὅλα τά καλλιτεχνικά ἔργα, καθὼς καί τίς ὠραιότερες μορφές τῆς φύσης καί τῆς ανθρώπινης ζωῆς, ὡς δυνάμεις οἱ ὁποῖες παράγουν εὐχάριστες αἰσθήσεις, λίγο ἢ πολύ ἰδιόμορφες, μοναδικές. Αὐτές τίς δυνάμεις ὁ κριτικός τίς αἰσθάνεται καί ἐπιθυμεῖ νά τίς ἐρμηνεύσει, νά τίς ἀναλύσει καί νά τίς ἀναγάγει στά βασικά τους στοιχεῖα. Ὁ πίνακας, τό τοπίο, ἡ γοητευτική προσωπικότητα πού ἀπαντᾷ στή ζωή ἢ σέ ένα βιβλίο, ἡ Τζιοκόντα, οἱ λόφοι τῆς Καράρα, ὁ Πίκο ντέλα Μιράντολα, εἶναι γιά αὐτόν πολῦτιμα γιά τίς ἀρετές τους, ὅπως ἄς ποῦμε ένα βότανο, ένα μπουκάλι κρασί, ένα πετράδι·

γιατί τό καθένα ἔχει τήν ἱκανότητα νά μᾶς προκαλεῖ μιάν ἰδι-
αίτερη, μοναδική, εὐχάριστη ἐντύπωση. Ἡ παιδεία μας ὀλο-
κληρώνεται κατά τό μέτρο πού ἡ εὐαισθησία μας σέ αὐτές τίς
ἐντυπώσεις αὐξάνει σέ βάθος καί ποικιλία. Καί ἔργο τοῦ κρι-
τικοῦ εἶναι νά διακρίνει, νά ἀναλύσει καί νά ἀπομονώσῃ τήν
ἀξία ἐκεῖνη διά τῆς ὁποίας ἕνας πίνακας, ἕνα τοπίο, μιᾶ γοη-
τευτική προσωπικότητα πού ἐμφανίζεται στή ζωή ἢ σέ ἕνα βι-
βλίο, προκαλεῖ αὐτή τή συγκεκριμένη ἐντύπωση τοῦ ὠραίου ἢ
τῆς εὐχαρίστησης, νά δείξει ποιά εἶναι ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς ἐντύ-
πωσης καί σέ τί συνθήκες βιώνεται. Ὁ στόχος του ἔχει ἐπιτευ-
χθεῖ ὅταν ἀπομονώσῃ αὐτή τήν ἀξία καί τήν προσδιορίσῃ μέ
τόν τρόπο πού ἕνας χημικός προσδιορίζει ἕνα φυσικό στοι-
χεῖο, γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τούς ἄλλους· καί ὁ κανόνας
γιά ὅσους θά ἤθελαν νά ἐπιτύχουν αὐτόν τόν στόχο ἔχει δια-
τυπωθεῖ ἀκριβέστατα σέ μιᾶ πρόσφατη κριτική τοῦ Σαίν-
Μπέβ: *De se borner à connaître de près les belles choses, et à s'en
nourrir en exquis amateurs, en humanistes accomplis*¹.

Τό σημαντικό λοιπόν δέν εἶναι νά διαθέτῃ ὁ κριτικός ἕναν
ὀρθό ἀφηρημένο ὀρισμό τοῦ κάλλους, ἀλλά ἕνα συγκεκριμένο
εἶδος ἰδιοσυγκρασίας, τήν ἱκανότητα νά συγκινεῖται βαθιά
ἀπό τήν παρουσία ὠραίων πραγμάτων. Θά θυμᾶται πάντα ὅτι
τό ὠραῖον ἐμφανίζεται μέ πολλές μορφές. Γιά αὐτόν ὅλες οἱ
περίοδοι, ὅλοι οἱ τύποι, ὅλες οἱ σχολές τοῦ γούστου, εἶναι ἰσό-
τιμες. Σέ ὅλες τίς ἐποχές ὑπῆρξαν ἔξοχοι καλλιτέχνες πού δη-
μιούργησαν ἔξοχα ἔργα. Τό ἐρώτημα εἶναι πάντα: μέ ποιόν
ἐκφράστηκε ὁ παλμός, τό πνεῦμα, τό συναίσθημα τῆς ἐποχῆς;
Ποιό εἶναι τό σκεῦος τῆς λεπτότητας, τῆς εὐγένειας, τῆς κα-
λαισθησίας τῆς; «Οἱ ἐποχές εἶναι ὅλες ἴσες», λέει ὁ Οὐίλλιαμ

1. «Ἀλλά περιορίστηκαν στό νά γνωρίσουν ὠραῖα πράγματα ἀπό πρῶτο
χέρι, νά τραφοῦν μέ αὐτά σάν ἐξαιρετικοί ἐρασιτέχνες, σάν τέλειοι οὐμανι-
στές». Ἀπό κριτική τοῦ Σαίν-Μπέβ γιά τά ἔργα τοῦ Ντό Μπελαί (*Le Journal de
savants*, Ἰούνιος 1867, σσ. 345-346).

Μπλέηκ, «*ἀλλά τό ιδιοφυές πνεῦμα εἶναι πάντα πάνω ἀπό τήν ἐποχή του*».

Συχνά ἀπαιτοῦνται πολύ λεπτοί χειρισμοί γιά νά ἀποχωριστεί αὐτή ἡ ἀξία ἀπό εὐτελῆ ὑλικά μέ τά ὅποια εἶναι ἀναμειγμένη. Δέν ὑπάρχει σχεδόν κανένας καλλιτέχνης, οὔτε καν ὁ Γκαίττε ἢ ὁ Βύρων, πού νά ἐργάζεται μέ ἄκρα ἐπιμέλεια, νά πετάει καθετί τό ἄχρηστο καί νά μᾶς δίνει μόνο αὐτό πού ἡ φλόγα τῆς φαντασίας του ἔχει τήξει καί μεταστοιχειώσει. Πάρτε γιά παράδειγμα τόν Γουέρντσγουερθ. Ἡ φλόγα τῆς ιδιοφυΐας του εἰσχώρησε στήν οὐσία τοῦ ἔργου του καί ἀποκρυστάλλωσε ἕνα μέρος, ἀλλά μέρος μόνον· στόν τεράστιο ὄγκο τῶν στίχων του ὑπάρχουν πολλά πού καλό θά ἦταν νά τά ξεχάσουμε. Ἀλλά διάχυτη, ἄλλοτε τήκοντας καί μετουσιώνοντας ὀλόκληρες συνθέσεις, ὅπως τό ποίημα *Ἀπόφαση καί Ἀνεξαρτησία* ἢ τήν *Ἰσθμὸν τῶν Ἀναμνήσεων τῆς Παιδικῆς Ἡλικίας*, ἄλλοτε πάλι, σχεδόν τυχαία, ἀποθέτοντας ἕναν ὠραῖο κρυσταλλο ἔδω ἢ ἐκεῖ, σέ ὑλικό πού δέν τό ἐπεξεργάζεται πλήρως καί δέν τό μεταστοιχειώνει, διακρίνουμε τή δράση τῆς μοναδικῆς, τῆς ἀπερίγραπτης ἰκανότητάς του, ἐκείνη τήν παράξενη, μυστική αἴσθηση τῆς ζωῆς τῶν φυσικῶν πραγμάτων, καί τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ὡς μέρους τῆς φύσεως, πού ἀντλεῖ δύναμη καί χροῶμα καί χαρακτήρα ἀπό τό περιβάλλον, ἀπό τούς λόφους καί τά ρυάκια, τά φυσικά θεάματα καί τούς ἤχους. Ἐλοιπόν, αὐτή εἶναι ἡ ἀξία, ἡ ἐνεργός ἀρχή στήν ποίηση τοῦ Γουέρντσγουερθ· καί ἔργο τοῦ κριτικοῦ τοῦ Γουέρντσγουερθ εἶναι νά προσδιορίσει αὐτή τήν ἐνεργό ἀρχή, νά τήν ἀπομονώσει καί νά σημειώσει τόν βαθμό κατὰ τόν ὁποῖο διέπει τούς στίχους του.

Τά θέματα τῶν μελετῶν πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἀπό τήν ἱστορία τῆς Ἀναγέννησης καί θίγουν αὐτά πού θεωρῶ ὅτι εἶναι τά κύρια σημεῖα αὐτοῦ τοῦ πολυσύνθετου, πολύπλευρου κινήματος. Ἐξηγῶ στήν πρώτη μελέτη πῶς ἀντιλαμβάνομαι τήν

έννοια του ὄρου: τοῦ δίνω ἕνα εὐρύτερο περιεχόμενο ἀπὸ αὐτό πού τοῦ ἔδωσαν ὅσοι ἀρχικά τὸν χρησιμοποίησαν γιὰ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ἀναβίωση τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος κατὰ τὸν δέκατο πέμπτο αἰώνα, ἡ ὁποία ἦταν ἕνα μόνο ἀπὸ τὰ πολλά ἀποτελέσματα μιᾶς γενικῆς διεγερσης καὶ ἑνός φωτισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ἐνα ἄλλο ἀποτέλεσμα ἦταν τὰ ἐπιτεύγματα δραστηριοτήτων, ὅπως ἡ χριστιανικὴ τέχνη, οἱ ὁποῖες συχνά ἀντιπαρατίθενται, ψευδῶς, στὴν Ἀναγέννηση. Οἱ ἀρχές αὐτῆς τῆς ἐκρηξης μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν στὸν ἴδιο τὸν Μεσαίωνα, ὅπου τὰ θέματα διαγράφονται ἤδη καθαρὰ – ἡ μέριμνα γιὰ τὴ φυσικὴ ὁμορφιά, ἡ λατρεία τοῦ σώματος, ἡ κατάργηση τῶν ὁρίων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐπέβαλε στὴν καρδιά καὶ στὴ φαντασία τὸ θρησκευτικὸ σύστημα τοῦ Μεσαίωνα. Παίρνω σάν παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ κινήματος, αὐτῆς τῆς πρώιμης Ἀναγέννησης πού ἐμφανίζεται μέσα στὸν ἴδιο τὸν Μεσαίωνα, καὶ ὡς ἔκφραση τῶν χαρακτηριστικῶν της, δύο μικρές συνθέσεις γραμμένες στὴν παλαιὰ γαλλικὴ γλῶσσα, ὅχι διότι συνιστοῦν τὴν καλύτερη δυνατὴ ἔκφρασή τους ἀλλὰ διότι συμβάλλουν στὴν ἐνότητα αὐτῆς τῆς σειρᾶς τῶν μελετῶν μου, λαμβανομένου ὑπόψη ὅτι ἡ Ἀναγέννηση τελειώνει ἐπίσης στὴ Γαλλία, στὴ γαλλικὴ ποίηση, σὲ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἔργο τοῦ Ντύ Μπελαί ἀποτελεῖ τὸ λαμπρότερο δείγμα. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ Ἀναγέννηση στὴ Γαλλία ἔδωσε μιὰ δευτέρη συγκομιδὴ, μιὰ θαυμάσια ὄφιμη σοδειά, τὰ προϊόντα τῆς ὁποίας διαθέτουν ἐκείνη τὴ λεπτὴ καὶ ἀβρὴ γλυκύτητα πού προσιδιάζει σὲ μιὰ εὐγενῆ παρακμὴ, ἀκριβῶς ὅπως οἱ πρώτες φάσεις της ἔχουν τὴ δροσιά πού χαρακτηρίζει ὅλες τίς περιόδους ἀνθῆσης τῆς τέχνης, τὴ χάρη τῆς ἀσκήσης², τὴ σοβαρὴ προετοιμασία, ὅταν τὰ νιάτα ἀνασκουμπώνονται γιὰ νὰ ἀναλάβουν δράση.

2. Ἑλληνικά στό κείμενο.

Άλλά τό ενδιαφέρον τῆς Ἀναγέννησης βρίσκεται κυρίως στήν Ἰταλία τοῦ δέκατου πέμπτου αἰώνα, στόν περιφανῆ δέκατο πέμφο αἰώνα πού ποτέ δέν θά παύσουμε νά μελετᾶμε, ὄχι μόνο γιά τά θετικά του ἀποτελέσματα στή σφαῖρα τῆς διανόησης καί τῆς φαντασίας, τά συγκεκριμένα καλλιτεχνικά του ἔργα, τίς ἐξέχουσες προσωπικότητές του, μέ τήν ἔντονη αἰσθητική γοητεία τους, ἀλλά καί γιά τό γενικό πνεῦμα του, τόν χαρακτήρα του, τίς ἠθικές του ποιότητες, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ὀλοκληρωμένο πρότυπο.

Οἱ διάφορες μορφές πνευματικῆς δραστηριότητας οἱ ὁποῖες συνιστοῦν τήν κουλτούρα μιᾶς ἐποχῆς, ἔχουν συνήθως διαφορετικές ἀφετηρίες καί κινοῦνται σέ δρόμους πού δέν διασταυρώνονται. Δεδομένου ὅτι εἶναι προϊόντα της ἴδιας γενιᾶς, διαθέτουν πράγματι ἕναν κοινό χαρακτήρα καί ἀσυνεδῆτως φωτίζουν ἢ μία τήν ἄλλη· ἀλλά ὡς πρός τούς παραγωγούς, ἢ κάθε ομάδα εἶναι ἀποκομμένη ἀπό τίς ἄλλες καί ἀπολαμβάνει τά ἐνδεχόμενα πλεονεκτήματα ἢ μειονεκτήματα τῆς πνευματικῆς ἀπομόνωσης. Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση, ἡ φιλοσοφία καί ἡ θρησκευτική ζωή, καθῶς καί ἐκείνη ἢ ἄλλη ζωή τῶν ἐκλεπτυσμένων ἀπολαύσεων καί δραστηριοτήτων στά περιφανῆ κέντρα τοῦ κόσμου, εἶναι ὅλες κλεισμένες στόν δικό τους κύκλο ἰδεῶν, καί ὅσοι ἀνήκουν σέ αὐτές τίς ομάδες λίγο ἐνδιαφέρονται γιά τίς ἰδέες τῶν ἄλλων. Ὡστόσο, ἐνίοτε, ἔρχονται ἐποχές ὅπου οἱ συνθηκῆς εἶναι εὐνοϊκότερες, οἱ ἰδέες τῶν ἀνθρώπων προσεγγίζουν ἢ μία τήν ἄλλη περισσότερο τοῦ συνήθους, καί τά πολλά ἐνδιαφέροντα τοῦ πνευματικοῦ κόσμου συνδυάζονται γιά νά σχηματίσουν ἕναν ἄρτιο, γενικό πολιτισμικό τύπο. Ὁ δέκατος πέμφο αἰώνας στήν Ἰταλία εἶναι μία ἀπό αὐτές τίς εὐτυχεῖς ἐποχές, καί ὅ,τι λέγεται συχνά γιά τόν αἰώνα τοῦ Περικλέους ἀληθεύει καί γιά τόν αἰώνα τοῦ Λαυρέντιου τοῦ Μεγαλοπρεποῦς: ἐποχή πολύπλευρη, συγκεντρωτική, ὀλοκληρωμένη, πού ἀνέδειξε πολλές καί σπουδαῖες προ-

σωπικότητες. Ἐδῶ οἱ καλλιτέχνες καί οἱ φιλόσοφοι, ὅλοι ὅσοι διακρίθησαν, δέν ζοῦν ἀπομονωμένοι, ἀναπνέουν τόν ἴδιον ἀέρα καί δέχονται ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου τό φῶς καί τή φλόγα τῆς σκέψης. Ὑπάρχει διάχυτο ἕνα πνεῦμα γενικῆς ἀνάτασης καί φωτισμοῦ μέ τό ὁποῖο ὅλοι ἐπικοινωνοῦν. Ἡ ἐνότητα αὐτοῦ τοῦ πνεύματος καθορίζει καί τήν ἐνότητα ὄλων τῶν ποικίλων προϊόντων τῆς Ἀναγέννησης· καί σέ αὐτόν τόν στενό δεσμό μέ τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, σέ αὐτή τή συμμετοχή στίς μεγάλες ιδέες πού παρήγαγε, ἡ τέχνη τῆς Ἰταλίας τοῦ δέκατου πέμπτου αἰῶνα ὀφείλει σέ μεγάλο βαθμό τήν ἀναμφισβήτητη ἀξία καί ἀκτινοβολία της.

Συμπεριέλαβα ἕνα δοκίμιο γιά τόν Βίνκελμαν, γιατί θεωρῶ ὅτι δέν εἶναι ἄσχετο μέ τίς ὑπόλοιπες μελέτες. Ὁ Βίνκελμαν, πού ἀνήκει στόν δέκατο ὄγδοο αἰῶνα, στήν πραγματικότητα ἐμφορεῖται ἀπό τό πνεῦμα μιᾶς παλαιότερης ἐποχῆς. Μέ τόν ἐνθουσιασμό του γιά τόν κόσμο τῆς σκέψης καί τῆς φαντασίας καθεαυτόν, μέ τόν ἑλληνισμό του, τόν ἀγῶνα μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς νά κατακτήσει τό ἑλληνικό πνεῦμα, συμπλέει μέ τούς οὐμανιστές ἑνός προηγούμενου αἰῶνα. Εἶναι ὁ τελευταῖος καρπός τῆς Ἀναγέννησης, καί ἐξηγεῖ μέ ἐντυπωσιακό τρόπο τά κίνητρα καί τίς τάσεις της.